

SOSYAL BİLİMLERDE POZİTİVİZM TARTIŞMASI: ADORNO VE POPPER

Arş.Gör. Evren Erman RUTLİ*

ÖZET

Pozitivizm, 20. yüzyıl felsefi ve sosyal bilim tartışmaları açısından oldukça önemli ve belirleyici bir kavramdır. Söz konusu tartışmalardan biri de 1961' de Tübingen'deki Sosyal Bilimler Cemiyeti adına düzenlenen toplantıda Adorno ile Popper arasında gerçekleşmiştir. Bu tartışmada hem Adorno hem de Popper, pozitivizm düşüncesini eleştirmelerine rağmen Adorno, Popper'ı pozitivist olmakla suçlar. Bu çalışmada Adorno'nun Popper'ı pozitivist olarak değerlendirmesinin nedenleri araştırılacak ve bu yolla, bu iki düşünürün pozitivizm kavramına ve topluma ilişkin bilinç içerikleri arasındaki farklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Theodor Adorno, Karl Popper, pozitivizm, sosyal bilimler, toplum

ABSTRACT

POSITIVISM DISPUTE IN SOCIAL SCIENCE: ADORNO AND POPPER

Positivism is most important and very determinative concept in 20. century philosophical and sociological disputes. One of these disputes occurred in 1961, between Theodore W. Adorno and Karl R. Popper. In this dispute, Adorno accuses of Popper being a positivist, although both Adorno and Popper criticize positivism. In this essay we figure out why Adorno accuse of Popper being a positivist and by this way try to understand difference between Adorno and Popper's rationalite about concept of society and social science.

KEYWORDS: Theodor Adorno, Karl Popper, positivism, social sciences, society

* Arş.Gör. Evren Erman RUTLİ, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü

Giriş

20. yüzyıl özellikle Batı'da, bir yandan doğa bilimlerinin, kültürel ve sosyal hayatın içine tüm yönleriyle girip belirleyici olduğu, diğer yandan da insanoğlunun sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri alanda birçok yıkım ve hayal kırıklıklarıyla karşı karşıya kaldığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda bir yandan kazandığı üstün başarılar dolayısıyla doğa bilimlerine müthiş bir güven duyulmaya başlamış; diğer yandan insanlığın içinde bulunduğu olumsuz ve umutsuz tabloyu tespit, tahlil ve tedavi etme çabaları doruk noktasına ulaşmış ve bu anlamda insan ya da toplum bilimleri olarak adlandırılabilir olan araştırma alanları müstakil birer araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkış; insanı araştıran, onu konu alan bu disiplinlerin doğası, yöntemi, yapısı ve amacı üzerine tartışmaları da beraberinde getirmiş ve söz konusu tartışmalar, temelde insan bilimleri ile doğa bilimleri arasındaki karşıtlık ya da paralellik ekseninde temellenmiştir. Bu anlamda sosyal bilimlerin, bu dönemde parlak başarılar gösteren doğa bilimleriyle olan ilişkisinin mahiyeti üzerine yapılan tartışmalar yirminci yüzyıl felsefi tablosunda önemli bir renk olarak ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalardaki farklı kutupları, kabaca, sosyal bilimlerin başarılı olabilme yolunun doğa bilimleri modeline bağlı kalmaktan geçtiğini savunanlar ile bu başarının ancak özgün bir yöntem benimsemekle sağlanabileceğini; çünkü sosyal bilimlerin olgusu olan insan ve onun ürünlerinin, doğa bilimlerinin olgusu olan salt fiziksel varlıklardan özsel olarak tümüyle farklı olduğunu savunanların oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Bu alandaki tartışmalardan en önemli ve ilgi çekicilerinden biri de, 1961'de Tubingen'de Alman Sosyoloji Derneğinin düzenlemiş olduğu bir konferansta gerçekleşen ve "*Alman Sosyal Bilimler Geleneğinde Pozitivizm Tartışması*" (*The Positivist Dispute in German Sociology*) olarak bilinen tartışmadır. Söz konusu tartışma birkaç açıdan önemlidir: Bunlardan birincisi; artık durma noktasına gelen Alman felsefi ve sosyal bilimlerdeki tartışma geleneğini yeniden canlandıran bir tartışma olması ve böylece yeni bir felsefi kamuoyu oluşturmasıdır.¹ Bir diğer önemli unsur ise tartışmanın, dönemin akademik dünyasının moda kavramı olan pozitivizme yüklenen anlamların nasıl, ne dereceye

¹ Agnes Heller. "*The Positivism Dispute as a Turning Point in German Post-War Theory*" *New German Critique*, Visconsin: Autumn 1978. no:15, s. 49

kadar ve neden farklılık gösterebildiğini ve bu farklılıkların ne tür kesin kopuşların nedeni olabildiğini ortaya koymasındır. Söz konusu tartışmayı ilginç kılan temel nokta da kuşkusuz, katılımcılarından hiçbirinin kendini pozitivist olarak nitelendirmemesi hatta pozitivism karşıtı bir düşünce biçimini savunduklarını iddia etmesidir.

Alman Sosyoloji Derneğinin Tubingen'deki toplantısında Hans Albert, Ralf Dahrendorf, Jürgen Habermas, Harald Pilot gibi düşünürler de konuşmalar yapmıştır fakat tartışma ağırlıklı olarak Karl Popper ve Theodore W. Adorno arasında gerçekleşmiştir. Tartışmanın bir tarafında sosyal bilimlerin yöntemi konusunda belli bir ölçüde olguculuğu savunan Popper, diğer tarafında ise Popper ve onun savını paylaşan düşünürleri pozitivist olmakla eleştiren ve sosyal bilimlerde yorumlamanın önemini savunan Adorno, Habermas ve fikirdaşları yer almaktadır. Bu tartışmanın özellikle Popper ve Adorno ekseninde cereyan etmesini ya da en azından bu şekilde anlaşılmasını sağlayan temel nokta ise Adorno' nun sunmuş olduğu tebliğde Popper' ı sosyal alanda pozitivist bir düşünür olarak nitelemesi ve Popper' ın bu eleştiriyi kesin bir biçimde kabul etmemesidir.

Adorno' nun Popper' ı pozitivist düşünürlerle aynı düzlemde değerlendirmesi oldukça ilginçtir ve tartışmanın; dolayısıyla da bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Zira Popper kendi görüşlerini pozitivism eleştirisinden hareketle ortaya koyar. Bu bağlamda, bu çalışma Adorno ile Popper arasındaki tartışma ekseninde, Adorno' nun Popper' ı hangi açılardan pozitivist olarak nitelendirdiğini ve Popper' ın bu eleştiriyi neden kabul etmediğini tartışarak hem 20. yüzyılın belki de en önemli kavramı olan pozitivism kavramının Alman felsefi geleneği içinde ele alınışıyla ilgili bir çerçeve ortaya koymayı hem de bu tartışma ile ilgili Türkiye'deki müstakil tek çalışmanın² tartışılması yoluyla yeni bir diyalog oluşturma çabasına hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda önce söz konusu tartışma genel hatlarıyla ortaya konulacak daha sonra bu iki düşünürün genel felsefi pozisyonları değerlendirilip tartışma boyunca ortaya atılan savların felsefi izleri takip edilmeye çalışılacak ve aradaki ayrılığın temel nedenleri konusunda Türkiye' de daha önce yayınlanmış çalışma ya da çalışmalarla tartışmaya girilmeye çalışılacaktır.

² D. Grünberg, T. Grünberg. “*Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivism – Adorno Popper Tartışması*” *Cogito: Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yay. 2003, sayı:36, s.124 – 139

Tartışmanın Genel Seyri

Popper, 1961 yılında Alman Sosyoloji Derneğinde düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmasında, kendi düşün yönelimine göre, sosyal bilimlerin benimsemesi gereken yöntemi 27 maddede ortaya koymuştur.³ O, söz konusu konuşmasına evren hakkındaki bilgimizin ne kadar derin olduğunu vurgulayarak başlar. Ancak Popper' a göre bilgimizin bu derinliğinin yanında, bilmediklerimiz de sınırsızdır: Doğa bilimlerindeki olağanüstü gelişmeler bir yandan bilgimizi artırırken diğer yandan bilgisizliğimizin sınırsızlığını da gözler önüne sermektedir. Edinilen her yeni bilgi, bir yandan yeni problemler ortaya çıkarırken diğer yandan da daha önceki bilgilerimizin ne kadar güvenilmez olabileceğini göstermektedir. Bu anlamda problem, bilgi ile bilgisizliğin ilişkisinin alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Popper için hem doğa bilimlerinde hem de insan bilimlerinde bilginin başlangıcı, pozitivistlerin iddia ettiği gibi ne olguların ne de gözlemlerin kendisiyle; gözlem sonucu ortaya çıkarılan problemle başlamaktadır.⁴

Popper' ın temeline bir problemi fark ettiren gözlemi yerleştirdiği bilimsel yöntem de doğal olarak onun için temelde problem çözme girişimidir. Bu problem çözme girişiminin basamakları ise şöyle sıralanabilir: Önce belli bir gözlem sonucu bir problem fark edilir. Bu problem genel olarak eski bilgilerimizle, olgusal bir durumun çelişkisi şeklinde ortaya çıkar. Söz konusu problem fark edildiğinde çözüm önerileri getirilir. Sonraki aşamada ise bu çözüm önerileri eleştirilir. Nesnel eleştiriye açık olmayan çözüm önerileri dışarıda bırakılır. Nesnel eleştiriye açık olanlar ise çürütülmeye çalışılır. Bu çözüm önerilerinin çürütülmesi aynı zamanda yeni çözüm önerilerinin getirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak bir çözüm önerisi eleştiriler karşısında sağlamlığını koruyor; yani çürütülmüyorsa, bu öneri geçici bir süre için kabul edilir. Yine de bu, şartlı bir kabuldür. Geçici olarak doğru kabul edilen çözüm önerisi, nihai bir doğru olarak değil, daha çok eleştirilmeye değer bir öneri olarak kabul edilir.⁵

³ Karl Raimond Popper, "The Logic Of The Social Sciences" **The Positivist Dispute In German Sociology** içinde, ed. D. Frisby, London: Heinemann Pub. 1977

⁴ A.g.e. s.87

⁵ A.g.e. s.89

Popper bu yüzden, bilimsel yöntemin temeline eleştiri kavramını yerleştirmekte ve bu yöntemi "eleştirimcilik" olarak tanımlamaktadır.⁶ Popper için bilimin nesnellliğini sağlayan unsur, pozitivistlerin iddia ettikleri gibi bilim adamının her türlü değer yargısından bağımsız olması değildir. Zaten bu, mümkün de değildir. Bilimin nesnellliğini sağlayan şey Popper'ın bilimin temeline koyduğu eleştiri unsurudur. Söz konusu eleştiri unsuru bilimin sürekli ilerleyen, dinamik bir yapıya sahip bir disiplin olmasını sağlayan tek faktördür. Nesnellik de bu açıdan bütün değerlerden bağımsızlık anlamına gelmemektedir. İnsanoğlunun, hangi koşulda olursa olsun etkisi altında olacağı ve onlardan kendini ayrı tutamayacağı değerler vardır. Popper'ın nesnellik tanımının temelinde de değerlere ilişkin bu düşünce yatmaktadır.

Popper, doğa bilimlerinin, nesnellik iddiasındaki yanlış tutumlarını özellikle bilimsel problemlerde doğruluğun tek ölçüt olarak kabul edilmesine bağlamaktadır. Oysa bilimsel bir problemin çözümüne ilişkin bir iddiada, doğruluğun dışında bu iddianın önemlilik derecesi, ne kadar yararlı olabileceği ve ne kadar anlamlı olduğu da aranması gereken önemli ölçütlerdir. Bunlar salt bilimsel olmayan değerlerdir ve Popper' a göre bilimsel çalışmaları bu değerlerden yalıtılmak olanaksızdır. Dolayısıyla doğa bilimlerinin alışılmış nesnellik iddiasını gerçekleştirme imkânı yoktur. Ancak karşılıklı bilimsel eleştiri yoluyla bu bilim dışı iddiaları bilimsel doğruluk sorgulamasının dışında tutmak mümkündür. Dolayısıyla Popper' a göre bilimsel değerler ile bilimsel olmayan değerler arasında ayırım yapmak ve bilimsel doğruluk sorgulamasından bilimsel olmayan değerleri çıkarmak bilim insanının görevidir. Aslına bakılırsa bilimsel değerlerden bağımsızlığa ilişkin istek, kendisi de bir değer olduğundan paradoksal bir durum yaratmaktadır. Ancak Popper, söz konusu paradoksun yalnızca bütün değerlerden bağımsızlık iddiası söz konusu olduğunda ortaya çıktığını ve bilimsel olan değerlerle bilimsel olmayan değerleri ayırma isteğinde aynı paradoksal durumun ortaya çıkmayacağını iddia etmektedir.⁷

Popper' a göre nesnellığı mantıkçı pozitivistlerin yöntemiyle sağlamaya çalışmak basitçe anlamsızdır: *"Bilimdeki nesnellığın, bilim adamının nesnellğine bağlı olduğu düşüncesi tamamen yanlıştır. Doğa bilimcinin sosyal bilimciden daha nesnel olduğu kanısı da, yine büyük*

⁶ A.g.e. s.90

⁷ A.g.e. s.96

bir yanılıdır. Doğa bilimci de diğer tüm insanlar gibi taraflıdır; hele kendi düşünceleri karşısında – eğer sürekli yeni düşünce üreten o azınlıktan değilse – ne yazık ki fazlasıyla olumlu bir taraftarlık sergiler.”⁸

Demek ki; Popper’ a göre bilimsel nesnelliğin temelindeki şey, bilim adamının şu ya da bu tutumu değil, eleştiridir. Bu eleştiri unsuru da salt bilim adamıyla sınırlanmayan sosyal bir sürecin sonunda ve bu yolla sağlanabilir. *“Başka bir deyişle, bilimdeki nesnellik, farklı farklı bilim adamlarının bireysel meseleleri değil, karşılıklı eleştiriye, aralarında yaptıkları dost – düşman işbölümüne, birlikte ve ayrı çalışmaya dayalı sosyal bir meseledir. Böyle olduğundan da bu ortak çalışma, büyük oranda, eleştiriye biçimlendirecek toplumsal ve siyasi ilişkilere bağlıdır.”⁹* Dolayısıyla Popper, bilimsel nesnelliğin temelini koyduğu eleştiriye, bilim adamlarının ya da bilimsel okulların arasındaki rekabetle, bilimsel açıdan oluşan sosyal kurumlaşmayla ve söz konusu düşüncelerin özgürce yayılmasını sağlayacak bir devlet yönetimiyle sağlanan sosyal bir süreç olarak görmektedir. Basitçe söylemek gerekirse; Popper’ a göre bilimsel nesnellik, bir bilimsel konu üzerinde farklı ekollerin fikirlerini özgürce söyleyebilmesi ve bu fikirlerin sosyal etkileşimle yayılıp genel olarak demokratik bir tartışmaya yol açmasıyla sağlanabilir. Böylesi bir süreçte araştırmacının bireysel farklılıklarından, yani sosyal ve ideolojik yaklaşımlarının yarattığı etkiden kurtulmak da mümkündür.

Popper önerdiği eleştirel yöntemin mantığının, tümdengelikle işlediğini iddia etmektedir. Tümdengelimsel mantık çerçevesinde geçerli bir çıkarım, öncüllerinin doğruluğuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle tümdengelimsel mantıkta öncüller doğru ise bu öncüllerin sonucunda ortaya çıkacak olan çıkarım da doğru olmak zorundadır. Elbette bunun tersi de doğrudur. Yani eğer sonuçtaki çıkarım yanlışsa bu çıkarımın dayandığı öncüllerin hepsinin doğru olma ihtimali yoktur. İşte bu ikinci durum Popper için oldukça önemlidir. Çünkü tümdengelimsel yöntem, herhangi bir önermenin doğruluğunu, o önermeyi oluşturan öncüllerin eleştirisi yoluyla sınamaktadır. Dolayısıyla bir kuramın tümdengelimsel yolla incelenmesi, kuramı hem bir problem çözme, yani bir açıklama girişimi olarak hem de rasyonel açıdan eleştirilebilir bir önerme olarak ele almaktadır. Bu açıdan Popper’

⁸ A.g.e. s.87

⁹ A.g.e. s. 87-88

ın problem yaratan gözlem ile başlattığı ve eleştirel yöntemi temel olarak bir problem çözme girişimi şeklinde betimlediği bilimsel işleyişin yöntemi de tümdengelimsel yöntem olmalıdır.

Tüm bunların ışığında Popper' ın toplum bilimlerin yöntemine ilişkin görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Toplumbilimlerinin temelinde problem çözme vardır. Bu yüzden bilimsel düşüncenin yöntemi de problem çözmeye dayanır. Dolayısıyla, bilimsel bir önerme aslında bir problem karşısında geliştirilen bir çözüm önerisidir. Klasik doğa bilimi problemin önceliğini kavrayamamış bu yüzden, bilimsel yöntemin işleyişini sıradan gözlemle başlatmıştır. Oysa Popper' a göre bilimsel işleyiş herhangi bir gözlemle değil, problem oluşturucu bir gözlemle başlamaktadır. Bir problem çözme önerisi olarak ortaya atılan önermenin bilimsel açıdan sınanması da yine klasik doğabilimsel yöntemde olduğu gibi dış dünyayla uyuşmasını test etme yoluyla değil, eleştiri yoluyla gerçekleşir.

Söz konusu eleştiri, bilimin nesnellliğini sağlayan en önemli unsurdur. Zira bilim adamının kendinde tüm değerlerden bağımsızlaşması mümkün değildir. Dolayısıyla nesnellığı bilim adamında değil onun ortaya attığı önermenin sınanma yönteminde aramak gerekmektedir. Bu sebeple bilimsel nesnellik ancak, bilimsel düzlemde geniş bir eleştiri platformu oluşturularak gerçekleşebilir. Bilim adamlarının ya da bilimsel toplulukların söz konusu bilimsel önermeyi eleştirmeleri, bilim adamının bireysel farklılıklarından kaynaklanan öznelliğini de kendiliğinden ortadan kaldıracak, böylece nesnellik sağlanmış olacaktır. Bu bilimsel eleştiri platformu da, herkesin kendi fikrini özgürce söyleyebildiği bir düzende gerçekleşeceğinden, devlet böyle bir platformu sağlamakla yükümlüdür. Bu açıdan bilimsel eleştiri denilen durum, sosyal bir süreçtir. Bu eleştiriler sonunda öneri yanlışılanabiliyorsa bir süreliğine geçersiz kabul edilmeli, ancak eleştiriler karşısında geçerliliğini devam ettiriyorsa, yanlışılanana kadar doğru daha doğrusu geçerli olarak görülmeli, ancak eleştirilmeye de devam edilmelidir. Popper' a göre henüz yanlışılanamayan bir bilimsel doğruluk iddiası, nihai bir doğru değil, daha fazla eleştirilmeye uygun bir iddia olarak değerlendirilmelidir.

Popper' ın bu biçimde betimlediği bilimsel yöntemin aracı da tümdengelimsel yöntemdir. Zira tümdengelimsel yöntem, bir önermenin o önermenin üzerine bina edildiği öncüllerinin eleştirilmesiyle sınanması anlamına gelmektedir. Bu açıdan Popper' ın eleştiricilik yöntemine en uygun olan bilimsel sınama aracı da tümdengelimsel yöntemdir. Popper,

bilimsel bir önermenin hiçbir zaman tam olarak kanıtlanamayacağını, ancak rasyonel eleştiri yoluyla daha iyi olanları kötü olanlardan ayırt etmenin mümkün olduğunu, bu sebeple bilimsel yöntemin bu ayırt etme işlemini gerçekleştirebilecek olan eleştiricilik yöntemi olması gerektiğini iddia etmektedir.

Aynı toplantıda, Theodor Adorno, Popper'ın sosyal bilimlerin doğası ve yöntemi üzerine yaptığı bu değerlendirmeleri bir kaç açıdan eleştirmiş ve onun aslında karşı çıkıyor gibi gözüktüğü pozitivist bakış açısı içinde kaldığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Adorno tartışmaya Popper'ın bilimsel kuramda problemin önceliğine verdiği önemi doğru bularak ve bunu onaylayarak başlar.¹⁰ Zaten kendi düşün yöneliminin genel adı olan eleştirel teori de, problem yaratan bir gözlemden ortaya çıkan bir teoridir. Ancak Adorno, Popper'ın bilimsel yöntemi bir bütün olarak salt problem çözme girişimine indirgemesine karşı çıkmaktadır. Zira Adorno için, toplumsal düzen doğası gereği çelişkilidir ve bu çelişkiler de tutarlı bir kuramsal yapı ile giderilemez. Çünkü toplumsal gerçekliğin doğası, böyle bir anlatıma uygun değildir. Toplumsal gerçekliğe ilişkin her tutarlı önermeler dizgesi, o toplumsal gerçekliğin içindeki çelişkileri, farklılıkları ya görmezden gelerek, ya da aynılaştırarak yok sayar. Bu noktada Adorno'ya göre Popper'ın kuramsal yapısı ile pozitivistlerin kuramsal yapısı arasında çok büyük bir fark bulunmamaktadır. İki görüş de toplumsal yapının doğasındaki çözülmez çelişkileri göz ardı etmekte ve bu sebeple toplumu, onun doğasına aykırı bir yoldan açıklamaya girişmektedir.

Adorno'nun Popper'da doğru ama eksik bulduğu bir başka nokta da onun eleştiriye yaptığı vurgudur. Adorno da eleştirinin ilerlemeyi sağlayacak tek unsur olduğu konusunda Popper'la hemfikirdir.¹¹ Ancak Adorno, söz konusu eleştiri düşüncesinin sadece bilim adamının önermesi üzerine odaklanan bir eleştiri olarak sınırlanmasının, onu işlevsizleştireceği kanısındadır. Adorno'ya göre eleştiri sadece araştırmacının kendisiyle ya da kendi araştırmasıyla sınırlı tutulmamalı toplumsal çelişkileri ortaya çıkaracak bir biçimde genişletilmeli, yani toplumsal düzenin kendisine de yönlendirilmelidir. Bu görüşe göre, toplumsal düzenin çözülmez çelişkili doğası onun bilgisine ulaşmayı engellemez. Hatta toplumsal düzenin doğasındaki çelişkilerin varlığının kabulü, bu çelişkilerin doğru bir biçimde ortaya çıkarılmasına bağlıdır.

¹⁰ Theodor W. Adorno. "On The Logic Of The Social Sciences" **The Positivist Dispute In German Sociology** içinde, ed. D. Frisby, London: Heinemann Pub.1977 s.105

¹¹ a.g. e. s.114

Adorno'ya göre Popper, eleştiri unsurunu sosyal bir süreç olarak görmekte haklıdır ancak bu eleştiri unsurunu ortaya çıkaracak toplumsal düzeni oluşturma adına eleştiri, toplumsal alana doğru da yönlendirilmelidir. Bu da çelişkinin zorunlu olduğunu kavrayabilecek bir bilinç gerektirmektedir.

Popper ve pozitivistlerde eksik olan da işte bu bilinçtir. Popper çelişki kavramını pozitivistler gibi, düşünce ile nesnenin arasındaki uyumsuzluk ya da bir önermeler dizgesi içindeki uyumsuzluk olarak anlamaktadır. Oysa Adorno'ya göre çelişki yalnız düşüncede başlayıp biten bir süreç değildir. Asıl çelişki kendini toplumsal düzende göstermektedir. Bu sebeple de Adorno'ya göre eleştiriye, bu gerçek çelişkiyi de ortaya çıkaracak şekilde genişletmek gerekir. Popper, bunu yapmamakla eleştirinin toplumsal düzende ve dolayısıyla toplum bilimlerdeki gerçek işlevini kavrayamamış, onu pozitivistler gibi doğrudan ortadan kaldırmasa da işlevsizleştirmiştir.

Adorno'nun Popper'da eleştirdiği bir diğer nokta ise onun nesnellik anlayışıdır. O, Popper'ın anladığı anlamda, eleştirel gelenekle bilimsel nesnellik arasında bir koşutluk olduğuna kesinlikle katılmamaktadır. Eleştiri, bilimsel araştırmada elbette çok önemlidir. Ancak bu eleştiri geleneğini, problem çözme bağlamında bilimsel nesnelliğin temeline koymak ve böylece bilimsel doğruluğun sınama aracı haline getirmek, bu sınamaya uygun olmayan her türlü önermeyi reddetme sonucunu doğurmaktadır. Oysa Adorno, bazı önermelerin bu açıdan sınanmasa da doğruluk değeri taşıdığına inanmaktadır. Popper eleştiri ilkesini hem içerik açısından değil biçimsel olarak ele alır, yani onu salt önermeler ve o önermeleri oluşturan öncüller arasındaki tutarsızlığı bulma amacıyla kullanır ve toplumsal gerçekliğe yöneltmez hem de bu içeriksiz eleştiri yöntemini bilimsel doğruluk iddiasının sınanmasında temel unsur olarak gösterir. Toplumsal gerçeklikten kopuk ve içeriği boşaltılmış bir yöntemi mutlaklaştırarak da aslında pozitivistlerin düştüğü hataya düşmektedir.¹²

Bütün bunların ışığında, Adorno'nun Popper'ı pozitivist bir toplum bilimci olarak değerlendirmesine neden olan eleştiriler şu üç maddede toplanabilir:

¹² a.g. e. s. 116 - 117

1. Popper, toplumsal çelişkilerin tutarlı bir önermeler dizgesi ile giderilebileceğini iddia ederek toplumsal gerçekliğin çelişkili yapısını görmezden gelmektedir.

2. Popper, pozitivistlerden farklı olarak eleştiri yönteminin önemini kavramış ama onu sadece önermeler arasındaki ilişkileri eleştirmek biçiminde yüzeysel olarak görerek toplumsal eleştiriye göz ardı etmiş ve onu işlevsizleştirmiştir.

3. Popper eleştiri yöntemini bilimsel nesnelliğin ve bilimsel doğruluğu sınamanın tek ölçütü olarak ortaya koymakla bu yöntemin dışında kalan tüm önermeleri dogmatik bir tavırla tümünden yok saymış ve kendi yöntemini kutsayarak pozitivistlerin yaptığı hataya düşmüştür.

Söz konusu tartışma ile ilgili Türkçe olarak yayımlanmış tek müstakil eserde David Grünberg ve Teo Grünberg de, tartışmanın ana hatlarıyla bu şekilde cereyan ettiğini vurguladıktan sonra Adorno ile Popper arasındaki temel anlaşmazlığın iki filozofun, tartışma açısından belirleyici niteliğe haiz çeşitli anahtar kavramlara farklı anlamlar yüklemelerinden kaynaklandığı değerlendirmesinde bulunmaktadır. Söz konusu anahtar kavramlardan biri "çelişki" kavramıdır:

"Bizce güçlük "çelişki" teriminin herkesçe kabul görmüş tek bir anlamı olmamasıdır. Biçimsel mantıkta çelişki, aynı bir önerme dizgesinde bir önerme ile değilmesinin ya da dizgeden böyle bir önerme çiftinin türetilmesi demektir. Ancak çelişkinin mantık dışında yaygın kullanılışı çok geniş kapsamlı olup, uyumsuzluk, aykırılık, çatışma gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Hegel çelişkiyi özellikle (varlık ve yokluk gibi) karşıt kavramlar için, Adorno ise kavram ile nesne aykırılığının bilgisi için kullanıyor. Bu çokanlamlılığı gidermek üzere, biçimsel mantıktaki çelişkiyi "çelişme" terimi ile adlandırıp, öbür kullanımları için "çelişki" sözcüğünü koruyacağız. Böylece çelişme ile çelişki kavramları arasında açık seçik bir ayırım yaparak Popper' in eleştiri süreci sonunda çelişmeden arındırılmış kuram (yani önerme dizgesi) ile Adorno' nun toplumda var olan gerçek çelişki anlayışını bağdaştırabiliriz. Nitekim Adorno' nun toplumda çeşitli uyumsuzluklar, aykırılıklar ve çatışmaların bulunduğu konusundaki savı kuşkusuz yadsınamaz. Ama bu durum hiç de toplumu sosyoloji yoluyla betimlemek

ve açıklamak için kullanılan önermeler dizgesinde çelişme bulunmasını gerektirmez.”¹³

Buna göre, Adorno çelişki terimi ile toplumsal düzlemde yaşanan bir gerçekliğe, Popper ise mantıki bir tutarsızlığa, başka bir deyişle önceki bilgimiz ile gözlenen durum arasındaki uyumsuzluğa göndermede bulunmaktadır. Adorno' nun ifade ettiği bağlamda çelişki, toplumsal açıdan özsel ve giderilemez, dolayısıyla da çözülemez mahiyettedir. Toplum, yapısal açıdan bir çelişkiler bütünüdür. Oysa Popper' a göre çelişki bireysel olarak gözlemde bulunan öznenin bilişsel süreçlerinde cereyan eden ve bu anlamda yine o bilişsel sürecin yeniden organizasyonu ile giderilebilir nitelikte olan, büyük ölçüde epistemolojik bir durumdur. Dolayısıyla Adorno' nun ifade ettiği çelişik durum doğrudan Popper' ın ifade ettiği çelişkiyi ortadan kaldıran bir tutarlı bir dizgeyle ifade edilebilir.

Popper ve Adorno arasındaki tartışmanın temelinde çelişki kavramına yüklenen farklı anlamlardan kaynaklandığını düşünen ve bu ayrılığın söz konusu kavramı açıklığa kavuşturarak bağdaştırılabileceğini savunan David ve Teo Grünberg bu iki düşünürü ayıran ikinci temel unsurun “eleştiri” kavrayışı olduğunu iddia etmektedirler: Adorno'nun eleştiriye yüklediği işlev kılıfsal bir işlevdir, başka bir deyişle Adorno eleştiri ile toplumdaki gerçek çelişkileri ortaya çıkaracak ve bu anlamda kuramsal olmaktan çok daha öte ve güçlü bir toplumsal pratiği anlatmaktadır. Oysa Popper, sağlıklı bir toplumsal kuramın yani sosyoloji kuramının eleştirel olma özelliği üzerinde durmaktadır. Adorno eleştiriye en önemli toplumsal muhalefet olarak görürken, Popper, bu kavramı bilimsel nesnelliğin temel ölçütü olarak benimsemektedir.

Bütün bunlardan yola çıkarak Teo Grünberg ve David Grünberg, Adorno' nun Popper' ı pozitivist olarak nitelendirmesini iki düşünürün pozitivist farklı anlamlar yüklemelerinden kaynaklandığını iddia etmektedirler: “Nitekim Popper bu terimi dar anlamda saptırılmış doğalcılık dediği bilim yöntemine sınırlandırırken, Adorno ve genellikle de (Habermas gibi) Frankfurt Okulu'na bağlı düşünürler terimi en geniş anlamda her türlü Kantçılık için bile kullanmaktadırlar. Bu düşünürlere göre pozitivism, her gerçeklik alanına dışarıdan değerlerden bağımsız

¹³ D. Grünberg, T. Grünberg. “Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivism – Adorno Popper Tartışması” *Cogito: Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yay. 2003, sayı:36, s.137

*ve tümüyle yansız olarak uygulanabilen, dolayısıyla uygulandığı nesneye içkin olmayan, tek bir genel geçer bilim yöntemi ve biçimsel mantığı öngören bir yaklaşımdır."*¹⁴

Teo Grünberg ve David Grünberg'in tartışmayı değerlendirmelerini şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

1. Adorno ile Popper arasındaki ilk ayrılık çelişki kavramına yüklenen farklı anlamdan kaynaklanmaktadır. Adorno çelişki kavramıyla toplumsal bir gerçekliğe gönderme yapmakta, Popper ise bilişsel bir uyumsuzluğu anlamaktadır. Bu anlamda toplumsal çelişkileri bilişsel olarak uyumsuzluk içermeyen bir önermeler dizgesiyle açıklanabilir olduğunun kabulü söz konusu ayrılığı bağdaştırabilecek bir nokta yaratabilir.

2. Adorno ile Popper arasındaki bir başka ayrılık da eleştiri kavramı ve onun işlevi üzerinedir. Adorno eleştiriye, toplumda egemen güç tarafından gizlenen çelişkilerin ortaya çıkarılmasını sağlayan etkili bir muhalefet aracı olarak görürken, Popper, bilimsel nesnelliğin en önemli ölçütü olarak değerlendirmektedir.

3. Sonuç olarak, Adorno'nun Popper'ı pozitivist olarak değerlendirmesinin temel nedeni aslında tüm tartışmanın da temel kaynağını oluşturan pozitivistliğe yüklenen farklı anlamlardır. Adorno, pozitivistliği her türlü realitenin ifşası ve çözümü adına tek bir yöntemi öne süren ve bu suretle yanlış bir toptancılığa kapılan tüm pratiğe verilen genel ad olarak anlamaktadır. Popper ise pozitivistliği klasik anlamıyla bir bilimsel yöntem olarak ele almakta ve tümevarım yöntemiyle çalışan ve bu yöntemi bilimsel nesnelliğin ve anlamlılığın temeline koyan bilimsel araştırma yöntemi olarak ele almaktadır. Bu anlamda Teo Grünberg ve David Grünberg'e göre sorulması gereken asıl soru Popper'ın gerçekten pozitivist olup olmadığı değil hangi anlamda pozitivist olduğudur. Bu durumda Adorno'nun anladığı anlamda bir pozitivistliğin içine Popper'ın da dahil olması anlaşılır bir şey olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada büyük oranda Teo ve David Grünberg'in tahlillerinin doğru olduğu kabul edilse de birkaç açıdan söz konusu tahlillerin yalnızca ilgili tartışma çerçevesinde ele alındığı ve bu anlamda eksik kaldığı iddia edilmektedir. Bize göre Adorno ile Popper arasındaki tartışma temelde toplumsal açıdan pozitivistliğin işlevi noktasında odaklanmaktadır. Bu anlamda iki düşünürün de pozitivistlik

¹⁴ A.g.e. s.139

eleştirilerine daha yakından bakmak söz konusu tartışmayı daha doğru irdeleyebilecek bir bakış açısı kazanmak açısından elzemdir. Bu doğrultuda önce Adorno'nun pozitivizm eleştirisine genel olarak yer verilecek daha sonra Popper'ın pozitivizm eleştirisi, tartışmada kullandığı savlardan yola çıkarak daha geniş bir tabanda değerlendirilecektir.

Adorno'nun Pozitivizm Eleştirisi

Adorno'ya göre pozitivizm, bilimsel doğruluğu olgunun algıya uygunluğu olarak göyerek, düşünce ile gerçekliği özdeşleştiren bir düşünme biçimidir. Bunun sonucu olarak da: *“Altındaki olgusal malzeme için geçici bir kısaltma işaretinden fazla bir şey olmamayı istememe noktasına doğru püskürtülen düşünce, sadece gerçeklik karşısındaki özerkliğini değil, onunla birlikte gerçekliğe nüfuz etme gücünü de yitirir.”*¹⁵ Pozitivizmin ortaya koymuş olduğu gerçeklikle düşüncenin bu özdeşliği, düşüncenin devinimini ve gelişimini engellemektedir. Çünkü burada, düşüncenin var olanı kesin olarak anlattığı kabul edilmektedir. Bu da düşüncenin ilerleme ihtiyacı hissetmemesi anlamına gelir. Pozitivist dünya görüşünden çıkan sonuca göre verili haliyle ebedi ve doğal olan evren ile bu evrene yönelen düşünce arasında bir özdeşlik varsa artık düşünmenin gelişmesine de ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla Adorno'ya göre, pozitivist bakış açısı, düşüncenin devinimi için gerçeklikle arasındaki mesafenin korunması gerektiğini görememiş ve bu açıdan kendi sahte ampirik gerçekliğini yaratmış, üstelik bu gerçek olmayan gerçekliği de mutlak doğrunun kaynağı haline getirmiştir.

Pozitivizm hem gerçekliği, hem düşünceyi hem de ikisi arasındaki ilişkiyi bozmuş ve bunların hepsini başka bir şeye dönüştürmüştür. Gerçeklik olgular arası evrensel ilişkilere, düşünce bu ilişkilerin zihinde oluşan birebir yansımaya ve bu ikisi arasındaki gerilimli ve mesafeli ilişki de bir özdeşlik ilişkisine dönüşmüştür. Oysa Adorno'ya göre düşünceye canlılığını veren, gerçeklikle birebir özdeşliğe hiçbir zaman kavuşamayacak olmasıdır: *“... Çünkü var olan hiçbir zaman düşüncenin tam onu anlattığı gibi değildir. Her zaman belli bir abartı ögesi bulunur düşüncede: Nesnesini hedeflerken ötesine geçer, olgusalın ağırlığını üstünden atar ve böylece var olanı düpedüz yeniden üretmek yerine, aynı anda hem kesin hem de özgür bir tavırla,*

¹⁵ Theodore Adorno, **Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, çev. Orhan Koçak - Ahmet Doğukan, İstanbul: Metis Yayınları, 2000. s. 132

belirlemeye yönelir onu.”¹⁶ İşte pozitivism, düşüncedeki bu etkin unsuru ortadan kaldırmakta, onu sırf kaydeden, sınıflandıran bir aygıt, böylece bir yeniden üretim aygıtına çevirmiştir.

Pozitivist dünya görüşünün hâkim olduğu toplumsal düzende düşünceyi verili olan olgular dışına taşımak bir çılgınlık olarak görülmekte ve yasaklanmaktadır. Hep verili olan üzerinde konuşmak, verili olanın devamını sağlayacak şartları oluşturmak hedeflenmektedir. Pozitivism, düşünceyi egemen olanın, verili olanın ve sorgulanmadan kabul edilmiş olanın devamı için uygun araçları seçmeyle, başka bir deyişle “*araçsal aklın*” kendisiyle sınırlandırarak farklı olanı, özdeş olmayı eşitleme çabası içine girer. Böylece düşünceyi bir uyma aracına dönüştürmekte, düşüncenin özündeki eleştiri unsuru ortadan kaldırılmaktadır. Adorno’ya göre, “*Pozitivism karşısında alınacak tavır ne haklı ve doğru çıkarmaya çalışmak olmalıdır, ne de seçkincilik ve farklılık havalarına bürünmek. Yapılması gereken, bilginin eleştirisi yoluyla, bir yanda kavramla öte yanda onu karşılayan şey arasında tam bir örtüşmenin imkânsız olduğunu göstermektir.*”¹⁷

Adorno’ya göre pozitivismin elinde otomatikleşen ve eleştirel gücünü yitiren, böylece de canlılığını kaybeden düşünceyi, tekrar canlandırmanın yolu yine eleştirden geçmektedir. Düşüncenin devamlı, gerçekliğin bütününe sahip olma amacı gütmesi anlaşılır bir durumdur ancak düşünen özne, söz konusu amaca hiçbir zaman ulaşamayacağını da bilmelidir. Çünkü ancak bu bilinç sayesinde, var olanla yetinmeyip hep daha ötesine yönelme eğiliminde olabilir. “*Pozitivism ise kendisinin o hedefe ulaşabileceğine inanmakla her türlü eleştirden vazgeçer.*”¹⁸ Pozitivism kendi yetersizliğinin farkında olmayan, bu yüzden de neyi bilmediğini bilmeyen bir düşüncedir. Neyi bilmediğini bilmeyen bir düşünce de bilinmeyen üzerinde söz söyleme hakkına sahip olmamalıdır. Oysa pozitivism var olandan yola çıkarak gelecek hakkında tahminlerde bulunmaktadır ve gelecekte de var olanın sürdürülmesini başarı olarak algılamaktadır. Ancak görüldüğü gibi pozitivismin hem gerçeklik üzerine hem de gelecek üzerine son sözü söyleme hakkını kendinde bulması, buna hakkı olduğu için değil, kendisinin nerede durduğunu kavrayamadığı içindir.

¹⁶ A.g.e. s.133

¹⁷ A.g.e. s.133

¹⁸ A.g.e. s.134

Adorno' nun yukarıda ifade edilen pozitivism eleştirileri aslında hep aynı ihtiyacın sonucudur. Bu da var olanla hiçbir zaman yetinmeyen, ortaya çıkardığı durumu nesnelleştirmeyip sürekli onu aşma amacı güden ve bu amacı hiçbir zaman hiçbir şartta terk etmeyen bir düşünce sistemi ihtiyacıdır. Basitçe söylemek gerekirse negatif diyalektiğe duyulan ihtiyaç. Adorno' ya göre düşünceyi, pozitivismin içine düşürdüğü bunalımdan çıkarmanın yolu, sürekli bir eleştiridir. Bu, sınır durumlarına geldiğinde onu aşmak gerektiğinin bilincidir. Hegel' le birlikte Adorno' da da *“sınırı düşünmek onu aşmakla aynı şeydir.”*¹⁹ Ancak Adorno, Hegel' den farklı olarak sınırı aşma düşüncesine bir son nokta koymamaktadır. Düşüncenin, yani aklın, dolayısıyla toplumun içine düştüğü bunalımdan ancak, bu bunalımı aşacak temel dinamikleri açığa çıkaracak bir düşünce tarzıyla kurtulmak mümkündür. Bu düşünce tarzı da sürekli eleştiri yoluyla söz konusu dinamikleri harekete geçirebilir. Ne var ki düşünce geldiği noktadan tatmin olur ve durursa, yani şimdiki bunalımdan daha iyi şartları sağladığı anda, bu şartları mutlaklaştırıp korumaya çalışırsa kendi ilerlemesini de durdurmuş olur. Düşünmenin durması, aklın durması, yani toplumsal ilerlemenin durmasıdır. Ne var ki; toplumsal düzen hiçbir zaman en mükemmel halini almayacaktır. Toplumsal düzeni belirleyen tüm ilişkiler sürekli bir değişim içinde olduğundan, hep daha iyi toplumsal şartlara doğru evrilme imkânı vardır. Dolayısıyla eleştiri yoluyla ilerleyen ve bu şekilde toplumsal ilerlemeyi sağlayan diyalektik düşünce tarzı da hiçbir zaman durmamalıdır. Durduğu anda pozitivismin mevcut toplumsal düzende düştüğü hataya düşmüş olur.

İşte Adorno' nun negatif diyalektik, dediği düşünce tarzı budur. Bu düşünce tarzı hem hakikati her zaman elinde bulundurur hem ona hiçbir zaman ulaşamaz. Her zaman elinde bulundurur çünkü o dönemdeki toplumsal ilişkileri ve dolaylıları eleştirel bir gözle irdeleyerek söz konusu dönemin toplumsal hakikati hakkında fikir sahibidir, hiçbir zaman ulaşamaz çünkü söz konusu hakikat onu aşmak adına eleştirilmek için oradadır ve asıl ulaşılacak istenen hakikat hiçbir zaman ulaşılamayandır. Zaten negatif diyalektiğin gücü de hakikatle olan bu gerilimli ilişkiden gelmektedir.

Adorno' ya göre pozitivist dünya görüşünden gelen asıl tehlike pozitivist yöntemin toplumsal araştırma alanlarına da uygulanmasında ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Adorno' nun hedefinde esasen sosyal

¹⁹ A.g.e. s.134

pozitivizm olarak adlandırılabilir düşünce yapısı yer alır. Adorno'ya göre, pozitivist sosyal bilim, temelini A. Comte' un pozitivizminden almış ve Comte' dan bu yana kendisine doğa bilimlerinin yöntemini model olarak almıştır.²⁰ Adorno, özellikle pozitivist sosyal bilimimin, toplumsal gerçekliğin, o toplumsal gerçekliği oluşturan bireylerin sübjektif kanaatlerinden yola çıkarak oluşturulan genellemelerle nesnel olarak saptanabileceği şeklindeki iddiasına karşı çıkmaktadır. Adorno'ya göre, tek tek bireylerin öznel kanaatleri, yani kendilerine ve toplumsal şartlara ilişkin kendi görüşlerinin toplamı, o toplumsal gerçeklikle ilgili nesnel bir yargı oluşturamaz. Bunun mümkün olabileceğini düşünen görüş, bireylerin içinde bulunduğu şartları ve kendisiyle ilgili yargılarına ilişkin yanlış kanaatlere sahip olabileceği düşüncesini görmezden gelmekte, toplumu, tek tek bireylerin toplamından oluşan büyük bir organizma olarak algılamaktadır. Pozitivizmin, doğa biliminde dünyayı değerlerden bağımsız olguların matematiksel toplamı olarak algılamasının karşılığı; sosyal bilimde, toplumu değer yargılarından azade bireylerin ve dolayısıyla bu bireylerin kişisel kanaatlerinin toplamı olarak algılamaktır. Bu nedenle de pozitivist sosyal bilimciler, doğayla ilgili hakikate dair yanlış bilinçlerini, toplumsal gerçekliğe ilişkin görüşlerine de uygulamışlar ve toplumsal gerçeklik karşısında da yanlış bir bilinç oluşturmuşlardır. Son tahlilde, toplumsal bilimlerde pozitivist yöntem geçerli bir yöntem değildir.²¹

Pozitivist sosyal bilimin, ortaya koyduğu yöntemle daha iyi bir toplum düzenine geçişi sağlayacağı iddiası da Adorno'nun düşün yönelimi açısından tartışmalı bir iddiadır. Zira pozitivist yöntemin topluma uygulanmasının toplumsal gelişmeyi kendiliğinden gerçekleştirdiği yargısının altı boştur. Böyle bir anlayış, metodu öznenin karşısında öne çıkarıp onu mutlaklaştırmaktadır. Metodun özneye karşı önceliğinin de toplumsal açıdan çok büyük zararları söz konusudur. Metot ile özne arasına koyduğu bu ayrımla ve metodu mutlaklaştırmakla pozitivist sosyoloji, bireyi ve düşüncenin kendisini metoda bağlı kılmış olmaktadır. Başka bir deyişle bireyi belirleyen gücün kendisi metot olmaktadır: *“Düşünce kendini metotta üretir ve denetler; mantıksal tutarlılık ve statik bir biçimlilik, kavramsallaştırmasından aldığı*

²⁰ Bekir Balkız, *“Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi” Sosyoloji Dergisi*, İzmir: E.Ü. Yay., sayı:12-13, s.144

²¹ Theodore Adorno, *“Sociology and Empirical Research” The Positivist Dispute In German Sociology* içinde, ed. D. Frisby, London: Heinemann Pub, 1977. s.69-70

ideallerin yardımıyla teknik ve toplumsal pratiği kategorileştirir ve uyarır."²²

Doğa biliminde yöntemin olguları sınıflayıp o sınıflar altına sokacak şekilde kategorileştirdiği ve belirlediği gibi, toplumbiliminde de yöntem düşünceye aynı işlemi uygular. Düşünce söz konusu metot tarafından belirlenmeye başladığında insanın düşünümü ve eylemi de yalnızca bir problem çözme halini almakta ve bu şekilde araçsallaşmaktadır. İnsan başarımı problem çözmeye, dolayısıyla teknik ilerlemeyle sınırlanınca bu problemin nasıl ve ne şekilde çözüldüğü de önemsizleşmektedir. Bilim adamının doğada kendi olgusuna karşı duyarsızlığı, toplumda özneye karşı duyarsızlığına karşılık gelmektedir. Teknolojik ilerleme mutlaklaştırılınca, uygulanan şeyin uygulanmasının gerekip gerekmediği artık tartışılmamaktadır. Doğa biliminde öznesinden koparılan bilgi, toplum biliminde de aynı uygulamaya maruz kalmaktadır. Toplumsal özne olan birey ile ona ilişkin bilgi arasındaki tek ilişki ötekilik ilişkisi olarak ortaya çıkmakta, toplumsal düzen nesnelleştirilmek adına öznesizleştirilmektedir.

Adorno, sosyal pozitivistimin, insanları metodolojik kategoriler içinde etiketleyip, o etiketlerle tanımladığını, daha sonra da o etiketleri doğal durumlar olarak göstererek, onlardan nesnel bir hakikat ya da en azından bir yargılar bütünü ortaya çıkarmaya çalıştığını iddia etmektedir. Buna göre toplumsal farklılıklar olarak gösterilen statü, gelir gibi farklılıklar, sosyolojik pozitivistim tarafından önce yaratılmakta ya da yaratılan toplumsal düzenin korunması yoluyla olumlanmakta sonra da doğal toplumsal gerçeklikler olarak algılanıp, nesnel toplumsal yargıların temeline konulmaktadır. Bu yüzden sosyal pozitivist teori, doğa biliminde yaptığı gibi sosyal alanda da kendi gerçekliğini yaratıp, bu gerçekliği değişmez bir hakikat olarak ortaya koyan ve bunun dışındaki her türlü yöntem ya da kurama karşı kesin bir tavırla karşı çıkan bir teori olarak değerlendirilmektedir. Sosyal pozitivistimin oluşturduğu toplumsal gerçeklik, sahte bir gerçekliktir, bu yüzden de mutlaklık iddiaları dayanaksızdır. Toplumsal açıdan kendi yarattığı şartları doğal şartlar olarak ele alan sosyal pozitivist teori, görünenin arkasındaki gerçekliği kavramaktan aciz bir düşüncedir. Ayrıca, toplumsal gerçeklikle ilgili algısı verili durumu ebedileştirdiğinden ve

²² Williem Van Reijen, **Adorno: Bir Giriş**, çev. Mustafa Cemal, İstanbul: Belge Yayınları, 1999, s.55

özneyi yönteme feda ettiğinden, Adorno için kolayca faşist, zorba diktatörlerin bir baskı aracı haline gelme tehlikesini taşımaktadır.

Görüldüğü gibi, Adorno'nun pozitivist sosyal teoriyi eleştirisinde temel nokta, bu teorinin mutlaklaştırdığı yöntem anlayışındadır. Başka bir deyişle Adorno, sosyal araştırmada her türlü mutlak yöntem iddiasını pozitivist bir tavır olarak değerlendirmektedir.

Popper'ın Pozitivizm Eleştirisi

Popper'ın pozitivism eleştirisine bakılacak olursa, onun bu eleştirisini en temel ve özet olarak zaten Adorno ile polemige girdiği makalede ortaya koyduğunu söylemek gerekmektedir. Bu nedenle, Popper'ın pozitivism eleştirisini Adorno ile tartıştığı metninde içerilen savlardan hareketle detaylandırmak daha doğru olacaktır.

Popper söz konusu metnin ilk üç savında bilgi ile bilgisizliğin alanının problem olduğunu ifade etmektedir. Popper'ın bilgi ile bilgisizliğin dolayısıyla aslında bilgi edinme sürecinin alanı olarak problemi göstermesini daha iyi anlamak için onun Sokrates'e ve onun "bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir" düsturuna karşı beslediği derin saygıya dikkat çekmek gerekir. *"Hiçbir bilgiye sahip olmadığımızı savlayan Sokrates'çi yaklaşım – "hiçbir şey bilmediğimi, hatta bunu da bilmediğimi biliyorum" – bence üzerinde önemle düşünülmesi gereken bir konudur."*²³

Popper için yapılabilecek belki de en doğru tanımlardan biri onun Sokrates'e çok derin bir saygı ve hayranlık besleyen bir filozof olduğudur. Özellikle Sokrates'in söz konusu önermesi Popper'a göre hem kendi felsefesinin ve hem de bilim insanının takınması gereken entelektüel alçakgönüllülüğün kaynağıdır. Popper'a göre Sokrates'ten sonra bu tez, farklı algılanmış, özellikle Platon'da bambaşka bir hal almış, günümüzde ise bilimin otoritesine duyulan sarsılmaz inançla birlikte dikkate alınmaz olmuştur. Sokrates devlet adamının erdemli bir filozof olması gerektiğini söylerken erdemden kastı hiçbir şey bilmediğinin bilgisidir. Oysa Platon aynı savı orta koyarken en fazla bilen ve bundan memnun olan kişiyi kastetmektedir. Bu iki farklı anlayışın bugünkü karşılıkları ise entelektüel alçakgönüllülük ve

²³ K.R. Popper, "*Bilgi ve Bilgisizlik Hakkında*" **Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri** içinde, ed. İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001 s.45

entelektüel kendini beğenmişliktir. Doğa bilimlerinin inanılmaz başarısı ile bilime duyulan sonsuz güven, bugün entelektüel bir kendini beğenmişliği bilimsel çevrede hâkim kılmıştır. Oysa söz konusu bilimsel gelişmeleri gerçekleştiren bilim adamlarının hepsi her yeni bilginin çözülmesi gereken yeni problemleri doğurduğunu ve her yeni problemin de ne kadar bilgisiz olduğumuzla bizi yüzleştirdiğini bilen entelektüel alçakgönüllülüğe sahip kimselerdir. Onlar, her yeni bilginin bize sadece ne kadar bilgisiz olduğumuzu öğrettiğini dolayısıyla her yeni bilme eyleminde doğrulanan tek şeyin hiçbir şey bilmediğimiz olduğunu fark edebilen kimselerdir.

Popper buradan hareketle kendi teorisini Sokrates'e, mantıkçı pozitivistlerin doğrulanabilirlik ilkesini ise Platon düşüncesinin devamı olarak gördüğü Aristoteles'e dayandırır. Sokrates'in kanıtlamaları önermelerin aksini ispatla, başka bir deyişle çürütmeyle işler. Aristoteles felsefesi ise kendi önermelerinin mantıki ve olgusal doğrulanmasını hedefler. Bu düşüncenin temelinde Platonik bir entelektüel kendini beğenmişlik vardır. Bu açıdan doğrulanabilirlik Aristoteles' in; yanlışlanabilirlik Sokrates' in kaynaklık ettiği düşüncelerdir. Bunlardan ilkini güdüleyen motif bilimsel kendini beğenmişlikken diğerini güdüleyen motif bilimsel alçakgönüllülüktür. Popper' ın alçakgönüllülük olarak nitelendirdiği bilimsel tavrın temelinde ise aslında mutlak bir doğrunun olamayacağını, olsa da bunun bilinemeyeceğinin kabulü yatmaktadır. Popper bunu Einstein ve Newton'ın kuramlarını karşılaştırarak desteklemeye çalışır:

"Newton ve Einstein' ın kuramları, mantıksal açıdan birbirlerine tamamen zıt kuramlardır: bazı vargıları eşleştirmek olanaksızdır; yani her iki kuramın doğru olması mümkün değildir. Yine de her iki kuram, birbirine yaklaşan bir ilişki sergiler: görgül sınanabilir varguları arasındaki sapmalar o kadar küçüktür ki, Newton kuramını sağlayan ve destekleyen sayısız gözlemlenmiş durum, aynı zamanda Einstein kuramını da sağlayıp desteklemektedir. Daha önce değindiğim gibi, Newton kuramı görgül açıdan çok iyi sağlanmıştı; optimal düzeyde sağlandığını dahi söyleyebiliriz. Fakat Einstein' ın kuramının bulunması ve keşfi bu mükemmel sağlamaların nedenleri olarak düşünülmesini, hatta iki kuramdan yalnızca birinin doğru ve güvenilir olarak kabul edilmesini olanaksız kılmıştır. Aksi halde aynı nedenler, diğer kuramın da doğru ve güvenilir olarak görülmesini sağlardı. Fakat birbiriyle eşleşmeyen iki kuramın ikisinin de doğru olması mantıksal açıdan olanaksızdır. İşte bu, en iyi sağlanmış doğa bilimsel kuramların da klasik

anlamdaki bilgi olarak yorumlanmasının olanaksız olduğunu gösteriyor. En iyi sınanmış ve en iyi biçimde sağlanmış doğa bilimsel kuramlarımız sonuçta birer tahmindir., başarılı varsayımlardır ve hep böyle kalmaya da mahkumdurlar."²⁴

Özetle Popper'a göre mutlak bir doğru bilginin varlığına inanmak ve bu bilimi söz konusu bilginin doğrulanması üzerine kurmak, Platon'dan bu yana oluşmuş bir yanlış bilincin tezahürüdür. Bilimsel faaliyet, bu yanlış bilincin yaptığı gibi mutlak doğruyu aramak değil, doğruya en yakın olanı aramak olarak gerçekleştirilmelidir. Bugüne kadarki bütün büyük bilimsel buluşlar hep bu alçakgönüllüğün sonucu ortaya çıkabilmişlerdir. Bu alçakgönüllülüğü unutan söz konusu yanlış bilincin bilimsel alana yansması ise tümevarıma dayalı klasik pozitivist anlayıştır. Popper'ın pozitivist bilime eleştirisinin asıl dayanağı tam olarak bu noktadır. Popper' a göre pozitivism, tümevarım yöntemiyle kendi hipotezini doğrulamak için tüm uygun şartları hazırlar. Çünkü daha baştan kendi hipotezinin doğru olduğunu varsayar. Bu yüzden de pozitivism'e hiç bir zaman tam olarak güvenilmemelidir. Bununla birlikte Popper tümevarım yönteminin mantıken tutarsız olduğu konusunda Adorno ile aynı kanıyı paylaşır. Ona göre de tümevarım ilkesi sonuna kadar götürüldüğünde bir totoloji oluşturacaktır. Tümevarım ilkesi ve onun edimselliği olan olgusal doğrulanabilirlik pratiği, bilimsel olan ile bilimsel olmayanı ayırmanın tek ölçütü olduğunda, nihayetinde doğrulanabilirlik ölçütünün kendisi de olgusal olarak doğrulanamayacağından kendi kendini yok edecek bir ilkedir.²⁵

Popper bunun için temelinde tümevarım ilkesi ve olgusal doğrulanabilirlik yöntemi olan pozitivism yerine bilimselliğin ölçütü olarak temelinde tündengelim olan ve yanlışlanabilirlik denilen bir yöntemle çalışan eleştirimcilik olarak adlandırdığı bir ölçütü önerir. Popper, Adorno' nun onu pozitivist olarak nitelendirmesine neden olan konuşmasının 6. savında bu düşüncesini özetler. Buna göre, bir bilim adamı tündengelimsel yöntemle ortaya attığı ya da ortaya atılan varsayımları sınar ve hem mantıki hem de görgül olarak o kuramı test eder. Bilim işte böyle işlemelidir. Bu durumda bilim adamının görevi de kuramlar ortaya koyup onları sınamaktır. Bu sinama eleştirel sinamadır.

²⁴ K.R. Popper, "*Bilgi ve Bilgisizlik Hakkında*" **Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri** içinde, ed. İlknur Aka, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001 s.46

²⁵ Adnan Ömerustaoğlu. **Bilgi kuramı: Karl R. Popper'in eleştirel akılcılığı üzerine**, Ankara, Araştırma Yay. 2004, s.33

Popper tümevarıma getirilen sonsuz geri dönmelere ilişkin eleştirinin tümdengelimde de getirilebileceğini söyler. Ancak ona göre, böyle bir eleştiri haksızdır. Çünkü tümdengelimsel yöntem ele aldığı önermenin doğruluğunu değil yanlışlığını sınar, bu yüzden de onu savunmaz, eleştirir. Dolayısıyla da tümdengelimsel yöntemde sonsuz geri dönüşler yoktur. Tümdengelimle işleyen bilimin en önemli unsuru ise kuşkusuz eleştiridir. Zira tümdengelim kendi varsayımını yanlışlamak için sürekli test eder. Bu test süreci bitmek bilmeyen bir eleştiri sürecinden başka bir şey değildir. Bu bağlamda bilim adamına gereken ilk nitelik eleştiriye açık olması ve yanlış yapabileceğini kabul etmesidir. Bilimin nesnelliği, önermenin her yerde ve her zaman doğru olmasından değil, bu eleştiri unsurundan gelmektedir. Popper'a göre kuram, ne kadar görgül olursa olsun nihayetinde hayal gücümüzün bir ürünüdür. Bu yüzden bilimsel kuramların devamını sağlayacak şey bu hayal gücünü köreltecek bir doğrulama çabası değil, onu sürekli uyanık tutacak bir eleştiri ortamıdır. *"Sanatta olduğu gibi, bu kurgusal dünyalarda, hayal gücümüzün, sezgilerimizin eserleridir. Fakat eleştiri yoluyla sınamalardan geçerler: Bilimsel eleştiri, yani rasyonel eleştiri, kuralları olan bir doğru düşüncesinden harekete eder. Bilimsel kuramlarımızın haklılığını hiçbir zaman savunamayız, çünkü belli belli de ileride, yanlış olarak ortaya çıkabileceklerdir. Fakat onları eleştirel sınamalardan geçirebiliriz. İşte burada esas olan, haklıklarını savunma değil, rasyonel eleştiridir. Hayal gücünü bağlamayan ama onu dizginleyen eleştiridir."*²⁶

Görüldüğü gibi Popper'ın pozitivism eleştirisi aslında bilimsel bir sınır koyma çabası olarak ortaya çıkmaktadır. Popper, pozitivismi eleştirirken aslında neyin bilimsel olup olmadığına dair bir ölçüt bulma çabası içindedir. Bu anlamda o bilimselliğin ölçütü olarak temeline eleştirinin konduğu yanlışlamacılık yöntemini önerir. Bu anlamda Popper için pozitivism yanlış bir bilimsel yöntemdir. Pozitivistler özellikle de Viyana Çevresi olarak bilinen mantıkçı pozitivistler bilimsellik ölçütü olarak gördükleri olgusal doğrulanabilirlik yöntemini daha da genişleterek anlamlılığın ölçütü haline getirmeye çalıştıkları için daha büyük bir yanlışla düşmüşlerdir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husus vardır. Popper, gerçek bilimsel gelişmelerin yanlışlanabilirlik sınamasından geçirilen kuramlara dayandığını söyleyerek kendi sistemini bir icat olarak değil bir keşif olarak sunar.

²⁶ Karl Raimond Popper, **Bilimsel Araştırmanın Mantığı**, çev. İlknur Aka - İbrahim Turan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012 s.68

Ona göre doğa bilimlerinin gelişmişlik düzeyi övgüye değer bir durumdur. Burada yanlış yorumlanan olgu söz konusu gelişmişlik düzeyinin doğrulanabilirlik ilkesine dayandığına dair yanlış inanıştır. Popper, bu düşüncesini sık sık örneklerle kanıtlamaya çabalar. Örneğin Popper'a göre, matematikte, fizikte, felsefede ve biyolojide bu tip örneklere kolayca rastlanabilir.²⁷

Sonuç

Bütün bunların ışığında Adorno ve Popper arasındaki tartışmaya geri dönüp tartışmanın daha önce sıralanan genel noktalarına tekrar bakmakta fayda vardır. Tartışmanın birinci noktası, Popper ve Adorno'nun çelişki kavramına yükledikleri farklı anlamdan kaynaklanmaktaydı. Teo Grünberg ve David Grünberg makalelerinde söz konusu tartışmanın bir kavram kargaşasından kaynaklandığını ve bu kavram kargaşasının giderilebilir olduğunu iddia etmişlerdi. Oysa şimdi biz bu tartışmanın daha derin ve çok boyutlu olduğunu iddia ediyoruz. Bu iddianın anlaşılabilmesi için Popper'ın mantıksal açıdan tutarlı önerme dizgelerini hangi açıdan incelediğine dikkat çekmek gerekmektedir. Zira Popper için toplum bilimlerinde de doğa bilimlerinde de ortaya atılan önerme ya da önermeler dizgesi bir problem çözme girişimdir. Dolayısıyla Popper, Adorno'nun kesin bir biçimde çözülemez olarak tanımladığı toplumsal çelişkileri çözme girişimi olarak tutarlı önermeler dizgesi önermektedir.

Adorno'nun Popper'a itirazını bu minvalde değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Adorno'nun bakış açısıyla toplumun temelinde çözülemez çelişkiler vardır. Popper da toplum bilimlerini hepsi birer çözüm önerisi olarak kurulan tutarlı önerme dizgelerinden oluşan bir disiplin olarak değerlendirmektedir. Adorno işte bu noktada, Popper'ın yönteminin sadece açıklamak ya da betimlemek için değil çözmek için de oluşturulmuş tutarlı dizgelerle işlediğini iddia ettiği bilimsel kuramın, toplumun temel yapısına ters düştüğünü iddia etmektedir. Yani Adorno, Popper'a toplumsal yaşantının açıklanmasında tutarlı önermeler kullanılması gerektiğine ilişkin iddiası yüzünden değil bu önermelerin birer çözüm önerisi olarak sunulduğu iddiasına, dolayısıyla da doğası

²⁷ A.g.e. s.69-79 Ayrıca bknz. K.R.Popper "*Bilgi ve Bilgisizlik Hakkında*" **Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri** içinde, ed. İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2001 ve K.R. Popper, "*Bilim ve Eleştiri*" **Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri** içinde ed. İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2001

gereği çözülemez olan toplumsal çelişkilerin çözülebileceğine dair örtük bir kabulü yüzünden itiraz etmektedir.

Özetle Adorno ile Popper arasındaki tartışmanın temelinde çelişkilerin tutarlı bir dizgeyle açıklanıp açıklanmayacağı değil, çözümlenemeyeceği iddiası yatmaktadır. Bu noktada da sorun sadece bir kavram kargaşasından değil, toplumsal gerçekliğe ilişkin oluşturulan bilinçteki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Adorno'ya göre Popper'ın toplumsal alana ilişkin her tutarlı önermeler dizgesini o toplumun temelindeki çelişkileri çözmeye yönelik bir öneri olarak değerlendirmesi örtük olarak bu çelişkilerin çözülebilecek mahiyete sahip çelişkiler olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu çelişkilerin çözülebilir olduğuna dair bir varsayım ise mevcut durumun bu şartlarda daha iyiye doğru giden bir süreç içinde olduğu yanılgısını doğuracak ya da en azından içinde bulunulan olumsuz durumu değiştirecek ve dönüştürecek toplumsal dinamiklerin üstünün örtülmesine hizmet edecektir. Bu da mevcut düzeni koruyan ve pekiştiren pozitivist dünya görüşünün temel özelliklerinden biridir.

Adorno ile Popper arasındaki ikinci temel ayrılık ise eleştiriye yükledikleri farklı anlamdan kaynaklanmaktaydı. Bu noktada Popper'ın eleştiriye bilimsel olan ile olmayan arasındaki sınırı çizmenin tek yolu olarak ele aldığı unutulmamalıdır. Adorno için ise eleştiri güçlü bir toplumsal muhalefettir. Bu iki düşünürün eleştiriye farklı anlam yüklemelerinin altında aslında çelişki kavramına farklı anlam yüklemelerinin kaynağında olan unsur yer almaktadır. Adorno ve Popper'ın bir bütün olarak topluma dair farklı bilinç içeriklerine sahip oluşları onların eleştiriye yükledikleri anlamı da farklılaştırmaktadır. Popper, toplumsal düzeni salt eleştiri yoluyla daha iyiye doğru götürülebilecek bir bütünlük olarak algılamakta ve bu anlamda toplumsal bir kuram için söz konusu eleştiriye sağlayacak toplumsal koşulların sağlanmasını yeterli görmektedir. Bu nedenle Popper için bir sosyal bilimcinin nihai hedefi topluma ilişkin tutarlı bir önermeler dizgesi oluşturmak ve bunu kamuoyunda sınıyabilecek uygun ortamı bulabilmektir. Oysa Adorno için toplum, daha önce de sıkça belirtildiği gibi, içinde çözülmez çelişkileri barındıran ve hiç bir özne için bir nesne olarak asla bütünüyle kavranılamayacak olan bir organizmadır. Bu nedenle, Popper'a göre sosyal bilimcinin nihai hedefi olan durum Adorno için sadece bir başlangıçtır. Adorno, söz konusu eleştirinin kuramsal alandan pratik alana taşınmaması durumunda eksik ve daha da önemlisi işlevsiz ve etkisiz kalacağını düşünmüştür. Bu anlamda

Adorno'ya göre Popper'ın eleştiriyi kuramsal alanla sınırlı tutması ve yine bunun güvencesi için toplumsal otoritenin örgütlemesine başvurması, pozitivist dünya görüşüne ve pozitivist toplum tasavvuruna uygun, bu anlayış içinde değerlendirilebilecek bir iyimserliktir.

Adorno ile Popper arasındaki üçüncü temel ayırım ise yine eleştiriye yüklenen anlamın farklılığından kaynaklanmaktadır. Adorno'ya göre Popper, eleştiriye dayanan yanlışlamacılık yöntemiyle mantıkçı pozitivistlere nazaran yeni bir şey söylemekte ama yeni bir pozisyon almamaktadır. Popper, eleştiriyi bilimselliğin ölçütü olarak ortaya koyarak aslında yine bilimsel olana öznenin alanından bir sınır çekmektedir. Bilimsellikte eleştirinin önemini vurgulama noktasında mantıkçı pozitivistlere nispetle daha olumlu bir noktada olsa da söz konusu eleştiriyi yine öznenin söyleminin eleştirisi olarak gördüğünden toptancı bir nesneleştirme hatasına düşmüştür. Oysa hem Popper hem Adorno bu durumu tipik bir pozitivist hata olarak nitelendirmektedirler. Popper, eleştiriyi tek bir bireyin objektif eleştirisinden kurtarıp bir kamuoyu yaratma noktasına getirirse de özne ile nesne arasındaki o derin uçurumu kapatmamış sadece öznelerin sayısını arttırmıştır. Bu anlamda Adorno'ya göre Popper hem teknik olarak hem de dünya görüşü olarak bir pozitivisttir.

Adorno, Popper'ın eleştirel teorisinin kendine dayanak olarak belirlediği temel varsayımlar zemininde eleştirmekte ve kendi açısından da haklı görünmektedir. Eğer Adorno'nun, bir paradigma olarak pozitivist eleştirisi doğru olarak kabul edilirse Popper'ın teorisinin pozitivist bir teori olduğu yolundaki eleştiri de haklı bir eleştiri olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan Adorno'nun Popper'a yönelik eleştirileri, onun felsefi yöneliminin bütünü içinde tutarlı eleştiriler olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca söz konusu eleştiri Teo ve David Grünberg'in ifade ettiği gibi yalnızca kavramlara yüklenen farklı anlamlar göz önüne alındığında tutarlı olan bir eleştiri de değildir. Adorno'nun pozitivist kavramını Popper'dan çok daha geniş bir kapsamda ele aldığı şüphesiz doğrudur. Söz konusu tartışmanın nedenlerinden önemli bir tanesinin bu farklı algı olduğu da doğrudur. Ancak bu çalışmada söz konusu tartışmanın kavramlara yüklenen farklı anlamlardan ziyade, bu yüklemeyi olanaklı kılan iki farklı toplumsal bilincin varlığından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Başka bir deyişle, Popper ve Adorno'yu ayıran ve dolayısıyla Adorno'nun Popper'ın pozitivist olarak değerlendirmesine

neden olan unsur bu iki düşünürün çelişki, pozitivizm ya da başka bir kavram hakkındaki farklı anlayışlarından ziyade bu farklı anlayışın da nedeni olan toplumsal bilinç içerikleri arasındaki farktır. Bu fark Adorno ile Popper arasındaki tartışmayı uzlaşmaz kılan asıl noktadır. Eğer sorun yalnızca kavramsal bir anlaşmazlık olsa idi bu ki filozofun ya da sonraki mirasçılarının bu kavramlar üzerinde tartışarak bir anlaşmaya varabilecekleri varsayılabilir ve bu anlamda bu tartışmanın bir “orta yol”unun bulunabileceği sonucu çıkarılabilirdi. Ancak toplumsal düzen ya da toplumsal bütünlüğe ilişkin farklı bilinç içeriğine, dolayısıyla farklı algılara sahip iki düşünürün toplum üzerine araştırmalarda bulunan bir disiplinin yöntemi üzerine uzlaşması mümkün değildir. Adorno ile Popper arasındaki çelişkinin bugün hala başka platformlarda ama aynı yoğunlukta devam etmesinin nedeni de bu olsa gerektir. Dahası, Alman sosyal bilimler geleneğinde bu tartışmanın bir gelenek oluşturması da tartışmanın taraflarının topluma dair tamamen farklı ve oldukça fazla destekçi bulan iki farklı bilinç içeriğini yansıttığını göstermektedir.

Adorno, Popper' ı pozitivist olarak nitelendirirken doğal olarak kendi toplumsal bilinç içeriğinden hareket etmektedir. Bu anlamda da yaptığı eleştirilerde tutarlıdır. Bu noktada tartışmanın hangi tarafında olduğumuzu belirleyecek temel ölçüt ise bu iki düşünürün birbiriyle zıt olan iki farklı toplum tasavvurundan hangisine daha yakın bir noktada bulunduğumuzdur.

KAYNAKÇA

Adorno, T., "On The Logic Of The Social Sciences", *The Positivist Dispute In German Sociology* içinde, D. Frisby (haz.), Heinemann Pub, London,1977.

Adorno, T., *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, Orhan Koçak - Ahmet Doğukan (çev.), Metis Yayınları, Ankara, 2007.

Adorno, T., "Sociology and Empricial Research", *The Positivist Dispute In German Sociology* içinde, D. Frisby (haz.), Heinemann Pub., London, 1977.

Baldız, B., "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi" *Sosyoloji Dergisi*, sayı:12-13, 2004, s.135 -158.

Grünberg, D. Grünberg T., "Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm – Adorno Popper Tartışması", *Cogito: Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe*, sayı:39, 2003, s.124 – 139

Heller, A., "The Positivism Dispute as a Turning Point in German Post-War Theory" *New German Critique*, sayı:15, 1978, s. 49 – 56.

Ömerustaoğlu, A., *Bilgi Kuramı: Karl R. Popper'in Eleştirel Akılcılığı Üzerine*, Araştırma Yay., Ankara, 2004.

Popper, K.R., "The Logic Of The Social Sciences", *The Positivist Dispute In German Sociology* içinde, D. Frisby (haz.), Heinemann Pub., London, 1977.

Popper, K.R., "Bilgi ve Bilgisizlik Hakkında", *Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri* içinde, İlknur Aka (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Popper, K.R., "Bilginin Kaynakları Hakkında", *Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri* içinde, İlknur Aka (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Popper, K.R., "Bilim ve Eleştiri", *Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri* içinde, İlknur Aka (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Popper, K.R., *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, İlknur Aka, İbrahim Turan (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003

Van Reijen, W., *Adorno: Bir Giriş*, Mustafa Cemal (çev.), Belge Yayınları, İstanbul, 1999.